

NĚKTERÉ PROBLÉMY VÝZKUMU KURIKULA

VLASTIMIL ŠVEC, JOSEF MAŇÁK, TOMÁŠ JANÍK

Abstrakt: *Stať podává stručný přehled výzkumů kurikula ve světě i v České republice. Konstatuje, že kontinuita kurikulárního výzkumu byla v České republice přerušena, proto ani výsledky výzkumu nejsou zcela uspokojivé. Důsledky se projevují při zavádění nové vzdělávací koncepce do škol, zejména při realizaci nového kurikula. Nadějně jsou snahy některých výzkumných pracovišť, které řeší grantové projekty v oblasti kurikula.*

Klíčová slova: *kurikulum, výzkum, rámcové vzdělávací programy, problémy výzkumu kurikula, učitelské vzdělávání.*

Abstract: *The paper presents a short view of curriculum research in the Czech Republic and abroad. It notes that the continuity of curriculum research was interrupted in the Czech Republic, therefore the results are not satisfactory. Consequences manifest themselves in the introduction of new educational conceptions in the schools, especially in the implementation of new curriculum. Efforts of some research institutions which solve research projects of curriculum problems are hopeful.*

Key words: *curriculum, research, educational framework programme, problems of curriculum research, teacher education.*

Vstup do problematiky

Problematika kurikula, ať vystupovala pod různými termíny, stála vždy ve středu zájmu vzdělávací praxe. Také v současnosti tento zájem neutuchá, u nás je vyvolán probíhající reformou školy, zejména transformací rámcového vzdělávacího programu ve školní vzdělávací programy. Otázkou je, zda rozhodování o těchto problémech probíhá pod vlivem úvah, napodobování cizích vzorů, tlaku politiků, nebo na základě poznávání reality, a to především výsledků výzkumných šetření.

Problematika kurikula je významnou součástí pedagogického výzkumu. I když výzkum kurikula je spíše záležitostí národních tradic, nelze se vyhnout srovnání se světovými trendy a vlivy, které ukazují obecné tendence a přinášejí hodnotící měřítko pro národní řešení. V této souvislosti lze konstatovat, že výzkumy v sociálních a behaviorálních vědách se prováděly v první polovině 20. století pod vlivem funkcionalismu, pozitivizmu a naturalismu, což se v současnosti radikálně mění (Keeves 1997), neboť vykazují v posledním desetiletí výrazný příklon ke kvalitativní metodologii (Terhart 1995), která se opírá zejména o fenomenologii, hermeneutiku a strukturalismus.

Nástin výzkumu kurikula ve světě

Výzkum kurikula má dlouholetou tradici především v USA, kde navazuje na tradiční přístupy ke zkoumání otázek vyučování a učení. I zde je však narušen monopol empirického kvantitativního výzkumu, opouští se mýtus testování, výzkum kurikula vychází vstříc společenským potřebám (Olechowski et al. 1995, s. 346). Brzda pokroku při nezbytných inovacích se vidí v učitelích, kteří se činí odpovědny za problémy v současné kurikulární praxi i teorii (Wesburg 1995, s. 219). Změně kurikula se na druhé straně v USA přičítá moc změnit budoucnost. Kurikulum má být proto nezávislé, integrované, inkluzivní a vizionářské (Rakow 1993, s. 155).

V Anglii se částečně stírá rozdíl mezi učebním plánem a kurikulem a hledají se cesty k všeobecnému vzdělání v současné společnosti znalostí, ovšem návrhy na řešení víc zdůrazňují odkazy na profesní praxi než na výsledky výzkumů (Jennings 1995, s. 264).

V Německu neobyčejně zesílil zájem o výzkum kurikula v 60. letech 20. století. Podnětem byla kritická studie S. B. Robinsohna (1967), která navrhla též vhodný model výzkumu kurikula. Robinsohnův model vytyčil tyto úkoly zkoumání:

- Stanovit veškeré požadavky, které má žák během školní docházky zvládnout.
- Vycházet z univerzálních odborných věd.
- Do výzkumu zahrnout též obory antropologické.
- Do žákovy výbavy zařadit též základní civilizační dovednosti.

H. A. Hesse, W. Manz (1974) ukazují, že kurikulární výzkum by měl obsáhnout stanoviska expertů, zahrnout explicitní i implicitní kurikulum, provést revizi učebních plánů učitelů a využít též možností experimentálního výzkumu kurikula. Stále více se pozornost výzkumníků obrací na zkoumání vztahu kurikula a hodnocení výsledků učení a vyučování (Shoemaker, B. J., Lewin, L. 1993).

Z nastíněných problémů vyplývá, že záběr kurikulárních výzkumů je bohatý, který lze částečně přičíst přílišnému rozsahu pojmu kurikulum (Walterová 1994). Mnohodimenzionálnost kurikula se projevuje v několika rovinách (Maňák 2003), v modulech a formách kurikula (Průcha 2002), promítá se do vzdělávacích standardů, školských dokumentů, do učebnic atd., takže postihnout, nebo dokonce zkoumat všechny jeho aspekty a projevy je neobyčejně obtížné a z omezených národních pozic malého národa dokonce nemožné. Přesto není jiné cesty, než opírat se o národní i světový fond poznatků, aby obsah a charakter vzdělávání nezůstal buď v zajetí překonaných tradic, nebo se nedostal do rukou politiků a byrokracie.

Metodologie kurikulárních výzkumů

Při řešení naznačených problémů se postupně propracovává metodologie kurikula. Je ovšem závislá na společenských předpokladech a poplatná převládajícím teoriím pedagogiky a psychologie. H. L. Meyer (1972) naznačil metodologickou linii výzkumu kurikula vedoucí od norem k výchovným cílům, od nich k výukovým cílům a učebním situacím, při níž se uplatňuje dedukce, indukce, operacionalizace učebních cílů a jejich hierarchizace v duchu behavioristické psychologie. Širší instrumentarium výzkumných postupů naznačuje W. Doyle (1995), zaměřující se mimo jiné na transformaci kurikula ve vyučovací proces, na učebnice, na analýzu vzdělávacího procesu a na pedagogický/didaktický obsah učiva v duchu teorie L. S. Shulmana (1987).

V poslední době se při zkoumání kurikula uplatňuje tzv. akční výzkum (Altrichter, Posch 1998), v němž učitel ve vlastní práci přechází od vnímání a registrace probíhajícího výukového procesu přes aktivizaci transformovaných poznatků k formulaci vlastní praktické teorie. Ve výzkumu kurikula nechybí ani experiment. Jako příklad uveďme longitudinální, komplexní kurikulární experiment z USA, o němž referuje J. H. Becker (2002). Na univerzitě v Baltimore se uskutečnil tento výzkum na dvanácti školách a prokázal, že žáci na základě pečlivě vybraného učiva zvládli na vysoké úrovni základní učivo.

Zkoumání kurikula v českých podmínkách

V přiměřeném rozsahu i metodologické varietě probíhá zkoumání kurikula i u nás. Ze současných řešení zasluhuje pozornost výzkum otázek řízení kurikula z hlediska školního managementu, který byl uskutečněn na Univerzitě J. E. Purkyně v Ústí nad Labem (Müllerová 2000) a obrátil pozornost na dynamickou stránku kurikula, tj. na změny v průběhu jeho realizace.

Podrobný a výstižný přehled kurikulárních výzkumů z poslední doby u nás podal J. Průcha v referátu na semináři *Problémy kurikula základní školy*, který se uskutečnil v červnu 2006 na PdF MU v Brně (Průcha 2006). J. Průcha překonává statické a normativní pojetí kurikula modelem, jehož podstatou je variabilní pojetí kurikula. Zdůvodňuje, že kurikulum je proměnlivý fenomén, který se postupně transformuje do různých podob. Jde o koncepční (ideovou), projektovou, realizační, výsledkovou a efektovou formu kurikula, mezi nimiž existuje posloupnost transformací, při nichž dochází k určitým modifikacím. Modifikace tohoto modelu umožňují přesněji vymezit plánované cíle, obsah i podmínky a metody realizace kurikula, a tudíž též přesněji jednotlivé formy kurikula vymezovat a zkoumat. Průchova analýza současného stavu zkoumání kurikula u nás ukazuje, že některé formy kurikula nejsou zkoumány dostatečně nebo nejsou výzkumem pokryty vůbec.

Výzkum kurikula v Centru pedagogického výzkumu PdF MU

Pod tlakem společenských potřeb se výzkumu kurikulární problematiky začíná věnovat zvýšená pozornost i na našem pracovišti – v Centru pedagogického výzkumu na PdF MU (dále jen CPV). Rozbíhá se dlouhodobý, velkoryse koncipovaný projekt MŠMT ČR LC 06046 *Centrum základního výzkumu školního vzdělávání*, na jehož řešení se v letech 2006-2010 podílí Ústav výzkumu a rozvoje vzdělávání PdF UK a Centrum pedagogického výzkumu PdF MU.

V rámci tohoto široce založeného výzkumu se bude realizovat zcela přirozeně také výzkum kurikula. Jedním z dílčích cílů tohoto projektu je navrhnout teoretický model tvorby kurikula všeobecného vzdělávání vzhledem k potřebám společnosti vědění a propracovat metody vedoucí k osvojení klíčových kompetencí. Hlavním výsledkem tohoto dílčího cíle bude syntetická teoretická práce zaměřená na cíle a obsah školního vzdělávání a metodologii jejich utváření. Zpracování problematiky bude vycházet z kritického rozboru domácí a zahraniční literatury o utváření konceptu všeobecného vzdělání v podmínkách společnosti vědění a kurikulárního výzkumu a vývoje. Práce zároveň naváže na výzkum současných metodologických přístupů k tvorbě rámcových a školních vzdělávacích programů a na výzkum požadavků kladených na školní vzdělávání různými skupinami společnosti.

Zvláštní pozornost bude věnována zkoumání vztahu mezi klíčovými kompetencemi a obsahy vzdělávání (učivem). V návaznosti na dosažené výsledky budou navrženy změny v pojetí kurikula a konkrétní inovační postupy směřující k trvalému procesu zkvalitňování obsahu školního vzdělávání. V rámci řešení tohoto projektu bude navržen a propracován metodologický přístup komplexní analýzy procesů vyučování a učení s ohledem na jejich oborovou příslušnost a specifickou – s využitím videostudií (Janík, Miková 2006).

V letech 2005-2007 se v CPV dále realizuje tříletý grantový projekt GA ČR 406/05/0246 *Obsahová dimenze kurikula základní školy*, jehož dílčí projekty (Orientace české základní školy, Problémy kurikula základní školy, Absolvent základní školy) vycházejí z empirických šetření, jejichž výsledky mají poskytnout na základě ověřeného materiálu zdůvodněné závěry pro zpřesnění teoretických koncepcí kurikula i podněty a doporučení pro zkvalitnění edukační praxe. Sborník

z prvního roku řešení (Maňák, Janík 2005), přináší několik výzkumných studií, které zjišťují pohledy učitelské i neučitelské veřejnosti na základní školu, zkoumají kurikulum ZŠ z pohledu učitelů a žáků středních škol a jejich rodičů, sledují spolupráci rodičů se základní školou, zjišťují stav tělesné výchovy na ZŠ, analyzují průběh výuky ve vlastivědě, přírodovědě atd.

Do zorného pole výzkumu se dostaly též učebnice (Maňák, Klapko 2006), v nichž v návaznosti na Průchovy studie převažují výzkumné sondy do obsahu a zpracování učebnic (Průcha, Greger, Janík, Klapko, Maňák, Janoušková, Knecht, Jůvová, Kubrická, Najvarová).

Součástí tohoto grantového projektu bude také *modelování přípravy budoucích učitelů na kurikulární (a to nejenom obsahové, ale i procesuální) změny* na ZŠ. V tomto směru se můžeme opřít o řadu výzkumných studií, které jsme uskutečnili při zkoumání procesu „stávání se učitelem“ a výzkumu implicitních pedagogických znalostí (Švec 2005a, Švec 2006). Ukazuje se, že změny v kurikulu ZŠ si vyžádají také změny v kurikulu pedagogické přípravy budoucích učitelů. Jednou ze základních kategorií v kurikulárních proměnách učitelského vzdělávání zřejmě bude komplexnější (interdisciplinární) kategorie *pedagogická znalost* (Janík 2005, Švec 2005b).

K teorii a výzkumu učiva se vztahuje také projekt GA ČR 406/06/P037 *Didaktická znalost obsahu jako klíčový prvek kurikulární reformy*, který je v CPV řešen v letech 2006-2008. Jeho cílem je diagnostikovat a analyzovat *didaktické znalosti obsahu* zkušených učitelů, které se vztahují ke vzdělávací oblasti *Člověk a jeho svět* na prvním stupni ZŠ tak, jak ji vymezuje *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. V návaznosti na práce L. S. Shulmana (1987) se v tomto projektu věnuje pozornost transformacím, v nichž učitelé převádějí své znalosti obsahu do podoby, která je srozumitelná pro žáky (Slavík, Janík 2005). Projekt se svým zaměřením řadí mezi kurikulární výzkumy, které vychází z pojetí učitele jako tvůrce kurikula (curriculum maker) na úrovni školní třídy. V prvním roce řešení projektu (2006) si klademe za cíl připravit monografický sborník studií, který bude mapovat, jak se koncept *didaktická znalost obsahu (pedagogical content knowledge)* etabloval v kurikulárních a oborově didaktických výzkumech u nás a v zahraničí.

Pozornost budeme věnovat konfrontaci angloamerické a německé výzkumné tradice (pedagogical content knowledge a/nebo Fachdidaktik), snahám o konceptualizaci a operacionalizaci pojmu *didaktická znalost obsahu*, analýzám struktury a povahy *didaktické znalosti obsahu* atp. Formou přehledové studie budou představeny výzkumy zaměřené na učitelovy didaktické znalosti obsahu v různých vzdělávacích oblastech (jazyky, matematika, přírodní vědy, společenské vědy, sport) na různých stupních škol, dále metodologické přístupy ke zkoumání *didaktických znalostí obsahu* i aplikační studie, které si kladou otázku, jak rozvíjet tento typ znalostí u (budoucích) učitelů. V letech 2007-2008 bude probíhat vlastní empirický výzkum *didaktických znalostí obsahu* u učitelů primárních škol, přičemž důraz bude kladen jak na jeho dimenzi oborově didaktickou, tak na dimenzi kurikulární.

Kritické zhodnocení výzkumu kurikula u nás

Lze se ztotožnit se závěry Průchovy studie v tom, že současný výzkum kurikula u nás je nevyrovnaný, což se týká zejména projektové, realizační a výsledkové formy kurikula. Dříve nadějně rozpracovaný výzkum základního učiva není v současnosti rozvíjen, v oživení je možno doufat na základě inspirací, které se snaží vymezit tzv. jádrové učivo (Kerncurriculum). Zesílenou pozornost by si zasloužily proměny kurikula

v jeho jednotlivých fázích (fáze konstitutivní a realizační) a formách. Je možno uvítat probouzející se zájem o výzkum učebnic, ale jejich lavinovitě zmnožování by se mělo regulovat zvýšenými požadavky na jejich didaktickou kvalitu, zejména vzhledem k výběru učiva.

Existuje řada teoretických pojednání o učebním procesu, ale chybí zasvěcený vhled do procesu osvojování učiva žákem a řízení tohoto procesu učitelem. Téměř opomíjen je výzkum autoregulace učení žáků ZŠ při osvojování učiva (Hrbáčková, Švec 2005), ačkoliv v zahraničí nejsou výzkumy v této oblasti ojedinělé (např. Dirkes, 1988). Do výzkumu kurikula se nedostatečně zapojují oborové didaktiky, ačkoliv tato problematika by měla být centrem jejich soustředěného výzkumu. S tím souvisí skutečnost, že ani v přípravě budoucích učitelů není jasno, jak by se měli v tomto směru budoucí učitelé připravovat. Pro stanovení obsahu jakéhokoliv stupně školy je nezbytné orientovat žáky na základní poznatky (dovednosti a kompetence), což také čeká na výzkum. Není také snadné zodpovědět otázku, jaká má být vědomostní výbava absolventa daného stupně školy, aby čestně obstál v dalším studiu, v práci, v životě, v celoživotním vzdělávání. Otázky a problémy by se mohly dále zmnožovat, ale nejdůležitějším úkolem je naučit se je řešit. Tomu může přispět jejich identifikace, vymezení a zvládnutí.

Literatura:

ALTRICHTER, H.; POSCH, P. *Lehrer erforschen ihren Unterricht. Eine Einführung in die Methoden der Aktionsforschung*. Bad Heilbrunn: Klinkhardt, 1998.

BECKER, D. H. Empirische Befunde zum Kerncurriculum. In BÖTTCHER, W.; KALB, P. E. (Hrsg.) *Kerncurriculum*. Weinheim und Basel: Beltz Verlag, 2002, s. 84-122.

DIRKES, M. A. Self-directed thinking in the curriculum. *Roeper Review*, 1998, no. 2, pp. 92-94.

DOYLE, W. Untersuchungen zum umgesetzten Curriculum. In HOPMANN, S.; RIQUARTS, K. (Hrsg.). *Didaktik und, oder Curriculum. Zeitschrift für Pädagogik. Beiheft 33*. Weinheim und Basel: Beltz Verlag, 1995, s. 143-161.

HESE, H. A.; MANZ, W. *Einführung in die Curriculumforschung*. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1974.

HRBÁČKOVÁ, K.; ŠVEC, V. The Impact of Metacognitive Strategies on Reading Comprehension in an Early Literacy Workshop. *The New Educational Review*, 2005, no. 1, pp. 69-78.

JANÍK, T. *Znalost jako klíčová kategorie učitelského vzdělávání*. Brno: Paido, 2005.

JANÍK, T.; MIKOVÁ, M. *Videostudie: výzkum výuky založený na analýze videozáznamu*. Brno: Paido, 2006.

JENNINGS, A. Didaktik, Curriculum und der Lehrplan – eine englische Sicht. *Zeitschrift für Pädagogik. Beiheft 33*. Weinheim und Basel: Beltz Verlag, 1995, s. 261-271.

KEEVES, J. P. (ed.) *Educational research, methodology, and measurement: an international handbook*. Oxford: Pergamon, 1997.

MAŇÁK, J. Problém – kurikulum. *Pedagogická orientace*, 2003, č. 3, s. 62-69.

MAŇÁK, J.; JANÍK, T. (ed.). *Orientace české základní školy*. Brno: MU, 2005.

MAŇÁK, J.; KLAPKO, D. (ed.). *Učebnice pod lupou*. Brno: Paido, 2006.

MEYER, H. L. *Einführung in die Curriculum – Methodologie*. München, 1972.

- MÜLLEROVÁ, L. *Řízení kurikula*. Ústí nad Labem: UJEP, 2000.
- OLECHOWSKI, R.; KHAN-SVIK, G. (eds.). *Experimental Research on Teaching and Learning*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien: Lang, 1995.
- PRŮCHA, J. *Moderní pedagogika*. Praha : Portál, 2002.
- PRŮCHA, J. Výzkum kurikula – aplikované přístupy. In MAŇÁK, J.; JANÍK, T. (ed.). *Problémy kurikula základní školy*. Brno: MU, 2006 (v tisku).
- RAKOW, L. F. The Curriculum is the Future. *Journal of Communication*, 1993, roč. 43, č. 4, s. 154-162.
- ROBINSON, S. B. *Bildungsreform als Revision des Curriculums*. Berlin: Luchterhand, 1967.
- SHOEMAKER, B. J.; LEWIN, L. Curriculum and Assessment: Two Sides of the Same Coin. *Educational Leadership*, 1993, no. 5, pp. 55-57.
- SHULMAN, L. S. Knowledge and teaching. Foundations of the new Reform. *Harvard Educational Review*, 1987, 57, č. 1, s. 1-22.
- SLAVÍK, J.; JANÍK, T. Významová struktura faktu v oborových didaktikách. *Pedagogika*, 2005, č. 4, s. 336-353.
- ŠVEC, V. (ed.) *Od implicitních teorií výuky k implicitním pedagogickým znalostem*. Brno: Paido, 2005a.
- ŠVEC, V. *Pedagogické znalosti učitele: Teorie a praxe*. Praha: ASPI, 2005b.
- ŠVEC, V. Od znalostí k pedagogické kondici: nový vhled do pedagogické přípravy studentů učitelství? *Pedagogika*, 2006, č. 1, s. 91-102.
- TERHART, E. *Unterrichtsforschung: Einflüsse, Entwicklungen, Probleme*. Zeitschrift für Pädagogik. Beiheft 33. Weinheim und Basel: Beltz Verlag, 1995, s. 197-208.
- WALTEROVÁ, E. Kurikulum. Proměny a trendy v mezinárodní perspektivě. Brno : CDVU, 1994.
- WESBURG, J. *Didaktik und Curriculumtheorie: zwei Seiten einer Medaille?* Zeitschrift für Pädagogik. Beiheft 33. Weinheim und Basel: Beltz Verlag, 1995, s. 211-236.

Tento příspěvek je výstupem z grantového projektu GA ČR 406/05/0246 *Obsahová dimenze kurikula základní školy* a vznikl současně za podpory MŠMT ČR v rámci projektu *Centrum základního výzkumu školního vzdělávání* (registrační číslo LC06046).

Prof. PhDr. Vlastimil Švec, CSc.
Prof. PhDr. Josef Maňák, CSc.
PhDr. Tomáš Janík, Ph.D., M.Ed.
Centrum pedagogického výzkumu
Pedagogická fakulta MU
Poříčí 31
603 00 Brno
svec@ped.muni.cz
manak@ped.muni.cz
tjanik@ped.muni.cz